

УДК 94(477.8):[001.32-051:323.281]М. Возняк “1945/1954”

**МИХАЙЛО ВОЗНЯК В ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ (1945–1954):
КРИТИКА ТА ПЕРЕСЛІДУВАННЯ АКАДЕМІКА**

Леся КЛЕБАН

Львівський національний університет імені Івана Франка,
музей археології

Розглянуто наукову і громадську діяльність Михайла Возняка в Інституті суспільних наук та Львівському державному університеті імені І. Франка. В останні роки свого життя відомому вченому довелося працювати за складних політично-ідеологічних обставин. У період “ждановщини”, коли в Радянському Союзі посилилася боротьба з “низькопоклонством перед Заходом” і “націоналістичною буржуазією”, західноукраїнські області зазнали найбільшого ідеологічного тиску, критики, переслідувань і репресій, що першочергово відчули наукові кола.

Ключові слова: Михайло Возняк, відділ літератури, Інститут суспільних наук АН УРСР, кафедра української літератури Львівського державного університету імені І. Франка, післявоєнний період, ідеологічний тиск.

У 2015 р. минає 135 років від дня народження відомого вченого, академіка, літературознавця і громадського діяча Михайла Возняка, який відіграв помітну роль у суспільно-політичному житті Західної України першої половини ХХ ст. Після Другої світової війни очолював провідні літературознавчі студії Західної України – кафедру української літератури Львівського державного університету ім. І. Франка і відділ української літератури Інституту суспільних наук АН УРСР, заснував нову науку – франкознавство. Однак, не лише для пересічних громадян, але й для науковців до сьогодні залишається однією із найзагадковіших постатей української історії першої половини ХХ ст. Тому дослідження життєвого і творчого шляху вченого, несправедливо забутого, є актуальне.

Членство в низці українських організацій, виразні державницькі переконання в роки національно-визвольних змагань 1914–1923 рр. наклали відбиток на висвітлення його наукового і творчого доробку в підрадянський період. Упродовж 1950–1970-х рр. постать Михайла Возняка, як і більшості національно свідомих галицьких науковців і громадсько-політичних діячів, замовчувалася.

Перші спроби наукового аналізу здобутків академіка припали на початок 1980-х рр. Проте, це пожвавлення зумовлено не усвідомленням і переоцінкою ролі й місця академіка в українському літературознавстві, а столітнім ювілеєм дослідника, що припав на 1981 р. З цієї нагоди здобутки вченого і його роль у розвитку українського літературознавства обговорювалися на науковій конференції 9 жовтня 1981 р.¹ Вступним словом її відкрив Ф. Стеблій. З доповіддю “Академік М. С. Возняк як дослідник української літератури”

¹ Яковенко В. Ювілей академіка М. С. Возняка / В. Яковенко // Радянське літературознавство. – 1981. – № 12. – С. 90.

виступив Я. Ісаєвич. Він наголосив, що праці вченого з питань давньої літератури, мовознавства, фольклору, театру мали важливе значення ще тоді, коли закладалися підвалини для студій цих галузей науки. Похвальний тон статтей межував з критичними випадками на його адресу за запізніле усвідомлення “марксистсько-ленінської ідеології та методології” побудови наукових праць, приналежність до “буржуазно-націоналістичної школи М. Грушевського” тощо. На цьому тлі, чи не єдиним позитивом цих видань стало не їх змістове наповнення (більшість з них не відзначалися новизною), а сама їх поява – постать академіка почала виходити з тіні забуття.

Перші, хто здійснили спроби “привернути увагу наукової громадськості до архівних джерел і матеріалів вченого, заохотити до вивчення і видання наукової спадщини видатного франкознавця”, були його учні і послідовники М. Нечиталюк², І. Денисюк³, М. Вальо⁴.

Основним джерелом для написання цієї розвідки стали матеріали архівів, зокрема, партійні документи радянської влади Державного архіву Львівської області про роботу наукових установ Львова у післявоєнний період, а також діяльність їх керівників, в тому числі і Михайла Возняка.

Особова справа академіка про його роботу в університеті на посаді завідувача катедри зберігається в архіві Львівського національного університету імені Івана Франка.

Більшість документів, що детально висвітлюють наукову і громадську діяльність Михайла Возняка є у фонді 29 (Возняк М. С.) Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника.

Ідеологічна боротьба радянської влади проти історичної школи М. Грушевського у Львові, до якої зараховують і Михайла Возняка, й реакцію львівської інтелігенції і науковців на ці події відображена в документах, що зберігаються в Галузевому державному архіві Служби Безпеки України – Ф. 71 (Документи Управління КГБ УРСР у Львівській області). Це спецповідомлення управління НКДБ-МДБ по Львівській області за 1946 рік.

У цій статті акцентуємо на особливостях наукової та громадської роботи засновника франкознавства в останнє десятиліття його життя, в післявоєнний

² Нечиталюк М. Невтомний трудівник науки / Михайло Нечиталюк // Жовтень. – 1959. – № 11. – С. 148–152; *Його ж.* “Честь праці”: Академік М. Возняк у спогадах та публікаціях / Михайло Нечиталюк. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка, 2000. – 424 с.

³ Денисюк І. М. Возняк – фундатор українського франкознавства / Іван Денисюк // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 20–24; *Його ж.* Академік з легенди / Іван. Денисюк // Українське літературознавство. – 2006. – Вип. 68. – С. 402–424.

⁴ Вальо М. Академік М. Возняк і книга / Марія Вальо // Формування і використання бібліотечних фондів. – К., 1984. – С. 98–106; *Її ж.* Неопублікована праця Академіка М. Возняка про рукописну спадщину Івана Франка / Марія Вальо // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Вип. 14. – Львів, 2006. – С. 260–282.

період, аналізуємо причини, передумови і характерні риси критичних виступів на його адресу в цей період.

Після завершення Другої світової війни сподівання українців на повоєнну лібералізацію суспільно-політичного життя не справдилися. Органи безпеки проводили жорсткий нагляд за населенням, кожним кроком і словом людини⁵. Всіх, хто побував на окупованій території, піддавали прискіпливій перевірці. Саме тому, в західноукраїнських областях посилювався ідеологічний тиск на науковців, здебільшого істориків і літературознавців, які у своїх дослідженнях ухилялися від возвеличення нової влади, не визнавали антинаукової марксистсько-ленінської методології. Набирала оберти боротьба з “буржуазними націоналістами”, до числа яких зараховано і засновника франкознавства Михайла Возняка, якого, починаючи від 1946 року і до кінця його життя, не припиняли переслідувати. Одночасно докорінно відбувалися зміни і в науковій сфері в західноукраїнських областях. Відновлені наукові інституції (історії України, археології, економіки, літератури, мовознавства, етнографії), які були створені ще в 1940 р., знову почали працювати, проте в значно скромніших масштабах⁶. У 1945 р. відкрили ще шість відділів академічних інститутів: математики, геології, енергетики, ботаніки та ін.

Загалом друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст. були одним з найважливіх періодів науково-педагогічної діяльності відомого франкознавця. Саме тоді Михайло Возняк заступав високі посади, очолював відділ літератури АН УРСР у Львові, продовжував за сумісництвом керувати катедрою української літератури Львівського державного університету імені Івана Франка, якою, за його словами, “в умовах Львова... важче керувати, ніж десятьма катедрами фізики й математики”⁷. В 1940–1947 рр. був депутатом Верховної Ради УРСР, а на початку 50-х років – депутатом Міської ради від Залізничного району м. Львова. Проте це не завадило партійним органам влади бути постійно невдоволеними діяльністю академіка. У своєму звіті за 1945 рік він пише: “Довжелезні зібрання й наради, громадські обов’язки, керування катедрою української літератури Львівського державного університету ім. І. Франка та взагалі університетські справи, претензії до мене як до депутата – все це забирало так багато часу, а головне вводило в такий настрій, що для наукової праці, поза вихідними днями, лишалось мені дуже мало часу”⁸. Та навіть за таких умов він підготував монографію про Г. Квітку-Основ’яненка, яку за переконанням члена АН УРСР О. Білецького було “не слід друкувати у

⁵ Сірук Н. Ідеологічний нагляд за культурною сферою України (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.) / Наталія Сірук // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. – 2014. – Вип. 20. – Т.2. – С. 118.

⁶ Клебан Л. Михайло Возняк: наукова та громадська діяльність / Леся Клебан – Львів, 2010. – С.127.

⁷ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника (далі ЛННБ України імені В. Стефаника). – Відділ рукописів. – Ф. Воз. 670. – Арк. 10.

⁸ Там само. Арк. 10.

*теперішньому вигляді, тому що М. Возняк не вводить нової концепції творчості Квітки, не висвітлює по-новому окремі проблеми...”*⁹. Видано більше 20 статей. Крім того, внесено поправки і перероблено чотири статті, що мали вийти під спільною назвою “Іван Франко. З доби його соціалізму й радикалізму”. Проте найважливішою справою всього свого наукового життя Михайло Возняк вважав дослідження життєвого і творчого шляху Івана Франка і планував видати повне зібрання творів Великого Каменяра. Наприкінці 1945 р. Михайло Возняк навіть скерував до Інституту літератури АН УРСР план науково-дослідної роботи львівського відділу на наступний рік із вказівкою на “Повне наукове видання збірки творів Івана Франка в 30 томах”. Готувати видання мала би урядова колегія, до якої, крім М. Возняка, входили О. Корнійчук (голова), О. Білецький, П. Тичина, М. Рильський, Є. Кирилюк, І. Кобилицький, Д. Копиця¹⁰. Але план не був реалізований, оскільки, починаючи від 1946 р., наукова діяльність відомого франкознавця потрапила під нищівний шквал критики вищого партійного керівництва, в результаті радянська влада навіть не дозволила академіку очолити цю комісію.

Події у Львові прямо віддзеркалювали ухвалені в центрі рішення. Зокрема, Пленум ЦК КП(б)У, що відбувався у Києві в серпні 1946 р. наголосив, що потрібно “*посилити боротьбу на ідеологічному фронті за чистоту марксистсько-ленінської теорії проти всіляких проявів ворожої нам буржуазно-націоналістичної ідеології, викривати у пресі і усних виступах прояви буржуазного націоналізму, піддавати критиці буржуазно-націоналістичні перекручування історії України*”¹¹. Тоді ж відбулися збори працівників Управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У, де розглядалися способи посилення ідеологічного керівництва в усіх галузях культурного й наукового життя, яке в передовсім стосувалося Львівської філії Академії Наук¹². Секретар ЦК КП(б)У з ідеології К. Литвин наголосив на слабкості ідеологічної роботи в Академії Наук УРСР, а вже 24 серпня того ж року політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення “Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури”. Під гарячу руку потрапили співробітники Інституту мови і літератури АН УРСР, зокрема автор “Нарису історії української літератури” С. Маслов (в.о. директора Інституту української літератури ім. Т. Шевченка – Л.К.), якого розкритикували за “помилки”, зокрема “*перекручення марксистсько-ленінського розуміння історії української літератури і подання її у буржуазно-націоналістичному*

⁹ ЛННБ України імені В. Стефаника. – Ф. Воз.749 (Білецький О., члени АН УРСР – рецензії на роботу Возняка “Життя і творчість Г.Квітки-Основ'яненка”). – Арк. 1.

¹⁰ Нечиталюк М. “Честь праці!” Академік Михайло Возняк у спогадах і публікаціях / Михайло Нечиталюк – Львів, 2000. – С. 245.

¹¹ Компартія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК / [упоряд.: Ю. Бабко та ін.] – К, 1977. – Т. 2. (1941–1976)– С. 163.

¹² Літературна газета. – 1946. – 5 вересня.

дусі”¹³. Михайло Возняк, як дійсний член Академії Наук УРСР, заступився за С. Маслово: “...*Історію української літератури під редакцією Маслово та Кирилюка писали більше двох років, кілька разів переглядали, обговорювали, нарешті видали, а тепер забракували. Хіба так можна робити? Треба було спочатку ретельно відредагувати, поправити, а потім вже друкувати. Все робиться не так, як у людей. І для чого вся ця нервоотрощка?*”¹⁴. Водночас політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення “Про підвищення пильності і посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях УРСР у зв’язку з виборами до Верховної Ради СРСР”. Як результат, до Львова прибула Комісія під керівництвом віцепрезидента АН УРСР академіка О. Білецького з перевіркою стану ідеологічної роботи, яка в доповідній записці констатувала, що у Львові особливого значення набувало питання викриття ворожих ідей, що впливали на інтелігенцію, а “*відділ Інституту суспільних наук взагалі потрібно поставити на останнє місце, ... Інституту мало й погано брали участь у загальній боротьбі, яку вела Радянська Україна проти виродків українського народу – українсько-німецьких націоналістів*”¹⁵. Унаслідок перевірки Комісія наголосила, що: “*першочерговим завданням працівників історичної науки, й невідкладним завданням партійних організацій Львова є не лише боротьба проти залишків українсько-німецьких націоналістів, але й викрити школу Грушевського, що вимагає рішучого викриття і розгрому ідеологічної спадщини їх натхненників і порадишників*”¹⁶. Отже, фактично почався процес переслідувань “учнів історичної школи М. Грушевського”, серед яких опинилося багато західноукраїнських науковців, в тому числі й Михайло Возняк. У зв’язку з цими подіями начальник УМБД у Львівській області О. Воронін надіслав два документи Міністрові держбезпеки УРСР С. Савченку, начальникові другого управління МБД УРСР Д. Медведєву і секретареві Львівського обкому партії І. Грушецькому під № 12/802¹⁷ і №. 12/2/4495-д¹⁸. Вони датовані серпнем 1946 р. й описують розгортання ідеологічної боротьби проти “історичної школи Грушевського” у 1946 р. у Львові. На основі цих вказівок Х пленум Львівського обкому КП(б)У, на якому обговорювалися проблеми підготовки і розподілу

¹³ Культурне будівництво в Українській РСР. Червень 1941–1950 рр. Збірник документів і матеріалів. / [упоряд. : А. Бичкова] – К. : Наукова думка, 1989. – С. 255.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Звітна доповідь віцепрезидента АН УРСР академ. О. І. Білецького про роботу АН УРСР у 1946 році // Історія Національної Академії Наук України 1946–1950 рр. Документи і матеріали / [упоряд. Л. Яременко та ін.] – К., 2008. – Ч. I. – С. 108.

¹⁶ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 3 (Львівський обком Компартії України). – Оп. 2. – Спр. 112 (Інформації, справки обкома, горкомов, райкомов партії о виконанні постановлення ЦК КП(б)У и Совета Министров УССР от 21 июня 1947 года “Об улучшении политической и хозяйственной работы в Западных областях Украины” и постановлення бюро обкома партии от 15 июля 1947 г. по этому вопросу). – Арк. 56.

керівних партійних і радянських кадрів, започаткував “розправу” над науковцями Західної України. Пленум, проаналізувавши зміст низки статей обласних періодичних видань, висловив незадоволення їх роботою щодо занадто повільних темпів викривань “ворожої суті буржуазно-націоналістичних теорій М. Грушевського”¹⁹. Виступаючи на Пленумі, секретар парторганізації філії АН УРСР І. Гнипа особливо гостро висловився про М. Возняка: “...зараз Возняк намагається її спасти (йдеться про бібліотеку Грушевського, яку він організував в 1918 році у Львові. – Л. К.) ... Коли йому прийшла виписка з постанови Президії Академії наук про те, що він обраний членом Української Академії, відділу суспільних наук, він бере і дзвонить: “Товаришу секретар, я думав цілу ніч над цією постановою і додумався, що я з Академією наук рву назавжди, я не хочу далі в ній працювати, там сидять люди, які мені зовсім не по душі, і я цю записку відсилаю назад”. Ось вона поведінка академіка”²⁰. Зважаючи на цю записку й пізніші висловлювання академіка про невдоволення діями радянської влади, можна припустити, що він хоч завдяки їй (радянській владі) досягнув вершин у кар’єрі, не завжди погоджувався з її діями, мав власну думку, а свої посади радше використовував, щоб партійні чиновники менше втручалися в його наукову діяльність. Крім академіка, на цьому ж пленумі звинуватили “Вільну Україну”, яка надрукувала “шкідливу статтю” М. Рудницького, і журнал “Радянський Львів”, в якому періодично з’являлися “шкідливі, буржуазно-націоналістичні твори і дослідження Крип’якевича, Островського, які по-націоналістичному перекидують відносини братніх російського та українського народів”²¹.

Критика партійних чиновників на пленумі негативно позначилася на морально-психологічному стані М. Возняка, оскільки в завуальованій формі йшлося про те, що “кафедри в вузах ще не стали центром марксистсько-ленінського виховання студентської молоді”²². Останньою позитивною згадкою про академіка стала стаття у “Вільній Україні”, в якій академік закликав львів’ян спорудити пам’ятник першодрукарєві. Після виступу Михайла Возняка з доповіддю “Про діяльність НТШ і роль Франка в організації наукової роботи” на засіданні секції мови і літератури ювілейної сесії відділу Інституту суспільних

¹⁷ Галузевий державний архів СБ України (далі ГДА СБ України). – Ф. 71 (Документи Управління КДБ УРСР у Львівській області). – Акт. 9 – Спр. 101 (Спецсообщения начальника УМГБ во Львовской области генерал-лейтенанта О. Воронина к министру госбезопасности УССР С. Савченко, секретарю Львовского обкома КП(б)У І. Грушецкому и начальнику 2-го управления МГБ УССР Д. Медведеву. – Арк. 57–62 (№ 12/802 от 8 августа 1946 года).

¹⁸ Там само. – Арк. 66–69 (№. 12/2/4495-д от 14 (19) августа 1946 года).

¹⁹ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 414 (Стенограмма (оригиналы) совещания интеллигенции г. Львова о серьезных недостатках и ошибках в идеологической работе. 1946 год.). – Арк. 6.

²⁰ З виступу секретаря парторганізації філіалу Академії наук УРСР І. П. Гнипи на пленумі Львівського міського КП(б)У про діяльність гуманітарних установ від 6 вересня 1946 року // Реабілітовані історією. Львівська область. / [під ред. В. Савчак] – Львів, 2009. – Кн. I. – С. 280– 281.

наук АН УРСР, присвячена 30-річчю від дня смерті Івана Франка, 28 травня 1946 р., в якій академік спробував реабілітувати несправедливо звинувачених, на його думку, радянською історіографією науковців, представників школи М. Грушевського²³, ставало зрозуміло, що процес розправи над науковцем невідворотний. Уже на початку серпня 1946 р. в республіканській газеті “Вільна Україна” з’явилася стаття декана історичного факультету Львівського державного університету ім. І. Франка, доцента В. Горбатюка “Викорінімо залишки буржуазно-націоналістичних концепцій Грушевського і його школи”, де автор піддав нищівній критиці оцінку Михайла Возняка щодо ролі і значення НТШ в історії України, вказуючи, що “перед багатолюдною аудиторією академік... вихваляв відомого українського буржуазного діяча Ол. Кониського і М. Грушевського. Він не знайшов за потрібне викривати їхні реакційні націоналістичні германофільські ідеї і їхню антинародну діяльність”²⁴. Навіть після того, як доповідачеві (Михайлові Возняку. – Л.К.), за словами В. Горбатюка, з цього приводу була подана записка, він (Михайло Возняк. – Л.К.) “діловито” відповів: “говорити про це не входило в тему моєї доповіді”²⁵. Після виголошеної доповіді академік в тісному колі колег із Львівської філії Академії Наук УРСР наголосив: “...я або на Соловки поїду, або докажу, що на чолі уряду Радянської України стоять україножери, москалі, душителі української культури. Я тільки тому в партію і вступив, щоб боротися з російським націоналізмом. Галичани повинні використати момент, не впустити цього випадку, що більшовики тягнуть галичан в партію на відповідні пости. Треба всіма силами пробиватися до влади та змінити політику, впливати на керівництво партії...”²⁶.

Критична стаття В. Горбатюка остаточно розчарувала академіка в політиці радянської влади: “...Прийшов мені кінець. Як я не лавірував, але доведеться страждати. Ну і чорт з ними! Шкода, що мало створив, але не шкода страждати. В цій країні навіть не чесно буде, якщо не постраждати. Коли-небудь історія скаже, що був я, а не більшовик...”²⁷. Фактично ця стаття стала початком безпосереднього переслідування Михайла Возняка з боку своїх співробітників (деякі – за власним переконанням, деякі – були змушені під тиском спецслужб це робити). Наприклад, декан філологічного факультету Львівського університету ім. І. Франка професор М. Рудницький (після пресингу радянськими

²¹ X пленум Львівського обкому КП(б)У // Вільна Україна. – 1946 – 3 грудня – С. 1.

²² Там само. С. 3.

²³ Нечиталюк М. “Честь праці!”: Академік Михайло Возняк у спогадах і публікаціях ... С. 38.

²⁴ Горбатюк В. Викорінімо залишки буржуазно-націоналістичних концепцій Грушевського і його “школи” / Володимир Горбатюк // Вільна Україна. – 1946. – 4 серпня. – С. 4–5.

²⁵ ДАЛЮ. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 69 (Стенограма і матеріали к протоколу собрания обласного партийного актива). – Арк. 78.

²⁶ Цит. за: Ішук О., Ніколаєва Н. Реакція львівської інтелігенції на розгром історичної школи Михайла Грушевського у 1946 році / Олександр Ішук, Наталія Ніколаєва – К., 2007. – С. 9.

²⁷ Там само. С. 13.

спецслужбами – Л. К.), в розмові зі співробітниками університету змушений був заявити: “...Так Возняка і треба. Мало його покрили, треба було більше наказати цього “комуніста”, який тільки тому пішов в партію, щоб уникнути репресій. Возняк самий справжній націоналіст і ніколи своїх поглядів не змінить, а лише пристосується до ситуації. Мене дуже дивує, як це Возняка прийняли до партії? Невже для того, щоб потім з тріском вигнати та відправити до Казахстану чи Сибіру...”²⁸. Крім засновника франкознавства, в підконтрольних радянській системі ЗМІ продовжувалася нищівна критика місцевої наукової інтелігенції, основне вістря якої спрямовувалося головно проти наукової школи М. Грушевського, зокрема І. Крип’якевича і М. Кордуби²⁹.

Михайла Возняка звинувачували в небажанні “висвітлювати з погляду марксистсько-ленінської теорії літературні процеси, які відбувалися в Галичині у недалекому минулому”. Зокрема, йшлося, що “статті академіка Возняка далекі від справжнього наукового підходу до справи. Академік Возняк вдає, що він теж “багато чого не розуміє”. В статтях акад. Возняка немає справді наукового, творчого аналізу. Автор тільки обмежується переліком фактів, теж керуючись “принципом” безпартійності й аполітичності в літературознавстві”³⁰. Зауважмо, що Михайла Возняка дедалі більше критикували партійні органи влади через відсутність, або зведення до мінімуму в його наукових роботах марксистсько-ленінської методології. Йому закидали, що він не відтворив “загострену класову боротьбу, що відбувалася в той час”. Ці звинувачення прозвучали після виходу його статей “До історії тексту “Украдене щастя” Франка” і “Тюремних чернеток Івана Франка”, в яких автор, за словами критика, “не показує справжнього соціального середовища, в якому відбувалися події, не робить справді наукового аналізу фактів, про які згадує, не показує гострої класової боротьби трудящих Західної України проти своїх гнобителів”³¹. Академік не міг погодитися з такими звинуваченнями, а тому різко відповів партійним чиновникам: “...Чому ми (Терлецький, Кордуба і я) повинні каятися? Це були наші переконання, коли ми писали. Сприймайте нас такими, як ми є. Тепер ми стараємося інакше писати, але все ж пишемо, а ви не друкуйте нас, якщо ми погано пишемо... Я переконався, що серед комуністів немає розумних людей, а всі тільки рупори абстрактних доктрин, які виготовляються на кухні у

²⁸ Іщук О., Ніколаєва Н. Реакція львівської інтелігенції на розгром історичної школи Михайла Грушевського у 1946 році. С. 14.

²⁹ Клебан Л. Громадсько-політична діяльність Михайла Возняка: переломний 1946 рік. /Леся Клебан // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2008. – № 17. – С. 438–439.

³⁰ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 80 (Стенограма совещания интеллигенции города Львова) – Арк. 14.

³¹ Там само. Арк. 14.

*Кремлі... Китайські стіни Кремля відгородили кремлівських кухарів від всього живого світу...*³².

Розгортаючи кампанію переслідувань і репресій проти історичної школи М. Грушевського в західних областях УРСР, влада ставила за мету припинити розвиток української історичної науки у Львові. За свою чітку позицію *“стояти на платформі українських наукових працівників, бути борцями за історичну науку та історичний багаж...”* і несприймання несправедливої критики, відомих львівських вчених, які працювали в львівській філії АН, комуністи вирішили покарати, ухваливши у вересні 1946 р. рішення ліквідувати відділи української літератури, історії України та економіки Львівського філіалу АН УРСР. Наукові кола Львова сприйняли цю звістку як наступ влади на українську культуру і російщення західних областей³³.

Після ліквідації цих відділів, у Львові, поряд з відділами мовознавства і археології, залишався відділ фольклору і етнографії Інституту мистецтвознавства АН УРСР (керівник Філарет Колесса), на базі якого згодом утворили відділ літератури і фольклору Інституту суспільних наук АН УРСР. Остаточо рішення було затверджене 5 листопада 1946 р. на засіданні Президії АН УРСР, де розглядалася постанова Ради Міністрів УРСР № 1859 про затвердження ухвали Президії АН УРСР про ліквідацію у м. Львові відділів Інститутів української літератури, історії та економіки АН УРСР³⁴. У підсумку збори ухвалили рішення ліквідувати зазначені відділи, а уповноваженому Президії АН УРСР у м. Львові членові-кореспондентові Г. Савіну *“провести всі міроприємства (sic!), потрібні для ліквідації відділів зазначених інститутів та переїзду наукових співробітників до Києва”*³⁵. Науковим співробітникам, на чолі із дійсним членом АН УРСР Михайлом Возняком пропонувалося *“негайно переїхати до Києва для початку роботи в Інститутах Академії наук УРСР”*. Вже на початку 1947 р. на засіданні Президії АН УРСР Г. Савін повідомив про готовість науковців ліквідованих відділів переїхати до Києва для подальшої наукової роботи: І. Крип’якевича, І. Карпинця, М. Возняка, В. Щурата, Я. Яреми та інших³⁶.

³² Інформація Львівського обкому КП(б)У для ЦК КП(б)У про відгуки наукових працівників Львова на критику концепцій М. Грушевського і його школи та на постанову президії АН УРСР про ліквідацію у Львові відділів науково-дослідних інститутів від 27 вересня 1946 року // Реабілітовані історією... – С. 286.

³³ ГДА СБ України. – Ф. 71. – Акт. 9 – Спр. 101. – Арк. 99–100 (№ 12/2/5803 – 9 от 9 октября 1946 года).

³⁴ Постанова РМ УРСР “Про ліквідацію відділів науково-дослідних інститутів української літератури, історії України та економіки АН УРСР в м. Львові” від 28 жовтня 1946 р. // Історія Національної Академії Наук України 1946–1950 рр. Документи і матеріали... – С. 93.

³⁵ ЛННБ України імені В. Стефаника. – Ф. Воз. 680. – Арк. 14.

³⁶ Доповідна записка уповноваженого Президії АН УРСР у Львові чл.-кор. Г. Савіна до Прехидента АН УРСР акад. О. Палладіна щодо виконання постанови про ліквідацію львівських відділів академічних установ від 18 січня 1947 р. // Історія Національної Академії Наук України 1946–1950 рр. Документи і матеріали... С. 112–114.

Михайло Возняк негативно сприйняв ухвалу ліквідувати інститути Академії Наук УРСР у Львові, заявивши: *“...Повна ліквідація цих інститутів соціально-економічної вертикалі означає для місцевої інтелігенції перетворення міста Львів в рядовий обласний центр, на кшталт Рівного чи Тернополя і інших. Це останній удар по наукових традиціях Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові...”*³⁷. Він відмовився їхати до Києва, мотивуючи *“роботою над Франком, працюючи над яким він (М. Возняк – Л.К.) не може без архівних матеріалів і бібліотеки, що знаходяться у Львові та зайнятістю в університеті”*³⁸. Залишаючись у Львові, вчений продовжував очолювати катедру української літератури Львівського державного університету ім. І. Франка.

Звільнивши Михайла Возняка з посади завідувача відділу АН УРСР, водночас не припинялася критика наукової діяльності академіка. Так, 20 вересня 1946 р. у Львові на зборах письменників, заступник Голови Ради Міністрів УРСР М. Бажан в доповіді *“Про ідеологічні помилки на літературному фронті”* різко осудив львівських літературознавців, оскільки ті *“перекрутили марксистсько-ленінське розуміння історії літератури, подали її в буржуазно-націоналістичному дусі”*³⁹. Згодом, у *“Вільній Україні”*, з’явилася стаття І. Крип’якевича *“Непорушне братерство російського і українського народів”*, у якій під ідеологічним тиском⁴⁰ її автор змушений відмовитися від власних попередніх здобутків, стверджуючи: *“Я – учень М. Грушевського. 35 років... продовжував і розвивав концепції Грушевського... Я глибоко продумав свої помилки та перекирчування і прийшов до висновку, що я повинен їх засудити. І тепер я засуджую їх тому, що я переконався в ненауковості моїх попередніх поглядів і в їх політичній шкідливості”*⁴¹. Після цього *“покаяння”* радянські партчиновники подібного кроку чекали і від Михайла Возняка, однак він на це не пішов: *“...Я себе не маю наміру бруднити. Я таких помилок ніколи не робив. Якщо я писав у 1918–1930 рр., то я так і думав. То були не мої помилки. То був такий рівень мого наукового світорозуміння. Вимагати від мене визнання моїх помилок – рівнозначно вимагати від Сталіна, щоб він засудив своє перебування в духовній семінарії, щоб він засудив своє юнацькі цілком зрозумілі та закономірні захоплення анархізмом... Я прекрасно розумію, що кожна людина росте, розвивається,*

³⁷ Іщук О., Ніколаєва Н. Реакція львівської інтелігенції на розгром історичної школи Михайла Грушевського у 1946 році... – С. 23.

³⁸ Інформація відділу науки Управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У секретареві ЦК КП(б)У К. З. Литвину про ліквідацію відділів інститутів АН УРСР у Львові від 11 вересня 1946 року // Реабілітовані історією... – С. 282.

³⁹ За високоідейні художньо-повноцінні твори // Вільна Україна. – 1946. – 20 вересня. – С. 4.

⁴⁰ ГДА СБ України. – Ф. 71. – Акт. 9. – Спр. 101. – Арк. 113–114 (№ 12/2/7181 – 9 от 30 ноября 1946 года).

⁴¹ Нечитайлюк М. *“Честь праці!”* Академік Михайло Возняк у спогадах і публікаціях... С. 61–62.

збагачується досвідом та знаннями і доволі часто змінює свої переконання. Не змінює своїх поглядів тільки ідіот. Тому вимагати не від ідіота, але по-ідіотськи, це не політичний ляпсус, а інтелектуальне недомислення...”⁴². В результаті на академіка почався ще більший шквал критики і вже 29 листопада 1946 р. у “Вільній Україні” з’явилася нова стаття М. Бажана “До кінця викорчувати буржуазно-націоналістичні погляди в питаннях історії та літератури України”, де відзначив, що І. Крип’якевич “мусить почати разом з усім загоном українських радянських істориків послідовну і рішучу боротьбу проти тих ворожих українському народові поглядів, які він, як послідовник М. Грушевського, проповідував і ширив... Це саме треба сказати і про академіка М. С. Возняка, тритомна “Історія української літератури” якого так само побудована за історичною схемою М. Грушевського”⁴³. Даліше аналізуючи стан української літератури, М. Бажан вважав, що: “Україна перебувала під тимчасовою окупацією ворога... Отруйлива пропаганда українських націоналістів де-не-де лишила свої сліди. Треба зважити і на те, що в возз’єднаній українській радянській державі тепер перебувають мільйони нових радянських громадян, мешканців західних і Закарпатської областей України, які виховувалися у буржуазному суспільстві, свідомість яких старанно обробляли українські націоналісти”⁴⁴. Як результат посилювалися звинувачення на адресу української інтелігенції в політичній неблагонадійності і “буржуазному націоналізмі”, особливо в західних областях України.

Попри шалений тиск на науковців Львова, дехто з них все ж таки не побоявся виступити на захист академіка М. Возняка⁴⁵. Зокрема консультант українського національного музею, художниця Я. Музика з цього приводу заявила: “...Треба дати відсіч всім виступам проти українців. Я раніше не дуже поважала Возняка, але зараз бачу, що він веде себе з достоїнством, коли так вперто відмовляється виступити та бичувати себе, як це роблять інші...”⁴⁶. Позитивно оцінив вчинок академіка і старший науковий співробітник інституту історії Львівського філіалу АН УРСР О. Терлецький: “...Возняк зовсім не дурний, як про нього думають. Він розумний, далекоглядний чоловік. Він пішов в партію, щоб зсередини її виправляти, направляти, вчити. Адже і там є гарні українці, але тільки мізки в них направлені на московський

⁴² Іщук О., Ніколаєва Н. Реакція львівської інтелігенції на розгром історичної школи Михайла Грушевського у 1946 році ... С. 20.

⁴³ Бажан М. До кінця викорчувати буржуазно-націоналістичні погляди в питаннях історії та літератури України / Микола Бажан // Вільна Україна – 1946 – 29 листопада – С. 4.

⁴⁴ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 414 – Арк. 8.

⁴⁵ ГДА СБ України. – Ф. 71. – Акт. 9. – Спр. 101. – Арк. 87–90 (№ 12/2/5251 – 9 от 18 сентября 1946 года); Арк. 73–75 (№ 12/2/4687 – 9 от 27 августа 1946 года) .

⁴⁶ Іщук О., Ніколаєва Н. Реакція львівської інтелігенції на розгром історичної школи Михайла Грушевського у 1946 році ... С. 21.

*устрій. А якщо було б у нас більше Возняків, то ми не були б так побиті, як зараз...*⁴⁷.

Апогеєм критичних виступів на адресу засновника франкознавства, що підсумував усі попередні критичні виступи і найнегативніше вплинув на подальшу наукову роботу Михайла Возняка, стала рецензія “Нездійснений задум”, присвячена книзі академіка “Титан праці”. Її автор, виконуючи партійне замовлення з дискредитації академіка, розкритикував вченого за такі помилки, як невміння відрізнити головне від другорядного; відсутність необхідних висновків і узагальнень; надмірне вживання діалектизмів і наукових термінів; незграбну побудову речень; бідність і одноманітність художніх засобів тощо. Підсумовуючи, рецензент вказав, що “*М. Возняк ще й досі перебуває в полоні буржуазно-націоналістичних “теорій” Грушевського і Єфремова*”⁴⁸. На думку М. Нечиталюка, справжнім автором статті був не дніпропетровський літературознавець М. Білецький, прізвище якого з’явилося біля цієї розвідки, а редактор книги “Титан праці” М. Пархоменко, який “*не звернув увагу автора та й залишив не виправленими деякі стилістичні недогляди в тексті*”, оскільки це було “*частиною задуманого плану розгрому “впертого” вченого, який не спокутував своїх гріхів*”⁴⁹.

Отже, в науковій роботі Михайла Возняка 1946 рік посідає особливе місце, що пов’язано з початком хвилі, спрямованої проти засновника франкознавства жорсткої критики, основне вістря якої спрямовувалося на применшення його наукового доробку через невідповідність методології марксизму-ленінізму, зв’язках зі школою М. Грушевського. Такі звинувачення стали можливі після остаточного встановлення радянської влади на західноукраїнських землях і радянзації в усіх сферах суспільно-політичного життя. Проте, від реальних репресій Михайла Возняка, мабуть, врятувало лише те, що він був депутатом Верховної Ради УРСР в 1940–1947 рр. і членом КПРС.

На початку 1947 р. відбулися зміни в управлінні радянською Україною – на посаду першого секретаря ЦК КП(б)У в березні 1947 р. повернувся Л. Каганович, відомий своїми антиукраїнськими поглядами. Прийшовши вдруге в Україну, він оголосив головною небезпекою в республіці “український буржуазний націоналізм”, а вже в травні цього ж року була схвалена постанова ЦК КП(б)У “Про поліпшення ідейно-політичного виховання кадрів і про боротьбу проти проявів буржуазно-націоналістичної ідеології”. В результаті посилювалися

⁴⁷ Інформація Львівського обкому КП(б)У для ЦК КП(б)У про відгуки наукових працівників Львова на критику концепцій М. Грушевського і його школи та на постанову Президії АН УРСР про ліквідацію у Львові відділів науково-дослідних інститутів від 27 вересня 1946 року // Реабілітовані історією... С. 286.

⁴⁸ Білецький М. Нездійснений задум / Михайло Білецький // Вільна Україна – 1947 – 19 лютого – С. 4.

⁴⁹ Нечиталюк М. “Честь праці!” Академік Михайло Возняк у спогадах і публікаціях... – С. 73–74

ідеологічні заходи, які підкріплювалися адміністративно-каральними акціями і щодо членів партії, і безпартійних. Для українського письменства, історичної науки і мовознавства це означало посилення ідеологічного тиску і боротьбу “проти низькопоклонства перед буржуазною іноземщиною, проти буржуазно-націоналістичних концепцій Грушевського і їх конкретних носіїв”⁵⁰. Інтелігенція Львова зазнала ще більших репресій, в тому числі не припинялися критичні напади партійних керівників проти засновника франкознавства. З цією метою в 1947 р. обком партії провів три загальноміські наради, підсумовуючи які, було відзначено: “Партійна організація Львівських установ Академії наук УРСР не врахувала тих особливостей в роботі колективів наукових співробітників, що більшість із них місцеві, виховувалися в умовах низькопоклонства перед західно-буржуазною культурою і науковою, в дусі буржуазно-націоналістичних концепцій Грушевського”⁵¹. Стосувалося це і Михайла Возняка, як науковця, проти якого виступали не лише партійні діячі, а й деякі члени катедри. Особливо яскраво це проявилось під час обговорення першого розділу кандидатської дисертації аспіранта академіка М. Нечиталюка 10 лютого 1948 р. Під час обговорення його теми “Михайло Павлик як письменник і літературний критик”, науковий співробітник катедри В. Дмитрук висловив думку про те, що “робота, яка присвячена націоналісту Михайлові Павлику, ученикові “націоналістичного міщанина” М. Драгоманова, не має права на схвалення”. Згодом, за словами М. Нечиталюка “дуже швидко виявилось, що “розіграна на кафедрі сцена суду над Павликом як націоналістом (при чому без жодних аргументів, пояснень, просто голосливо) потрібна була університетським партійним інквізиторам для того, щоб розправитись не зі мною (М. Нечиталюком – Л. К.), а з Возняком, аби тільки йому допекти, морально знищити, підірвати авторитет серед університетської громади”⁵². На підтвердження висловленої думки свідчить те, що звинувачення В. Дмитрука в націоналізмі Михайла Павлика не завадили йому на середину 1950-х рр. видати дві праці про М. Павлика – “Михайло Павлик. Вибрані твори” і “Сторінки вікової дружби”.

Однак, не дивлячись на шалену критику та цькування партійними чиновниками Михайла Возняка, академік не полишав наукової роботи, хоч більшість з його статей побачили світ після численних правок і переписувань, а окремі розвідки через “буржуазні концепції”⁵³, взагалі видавництва не брали до уваги. Проте, в “Радянському літературознавстві” до 75-річчя від дня

⁵⁰ Радянська Україна. – 1947. – 29 січня.

⁵¹ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 591 (Сведения о профессорско-преподавательском составе вузов, о театрах, больницах, характеристики на преподавателей общественных дисциплинах). – Арк. 34.

⁵² Нечиталюк М. “Честь праці!”: Академік М. Возняк у спогадах та публікаціях ... – С. 71.

⁵³ Літературна газета. – 1948. – 4 березня.

народження Лесі Українки вчений опублікував розвідку “На крилах творчості”⁵⁴, в якій проаналізував життєвий і творчий шлях поетеси, зазначаючи, що в неї “був дуже розвинений критичний талант і він багато сприяв тому, що поетеса йшла по щораз вищих щаблях своєї творчості”⁵⁵. У збірнику “Іван Франко. Статті і матеріали” побачила світ розвідка академіка “До фольклорних занять Івана Франка”⁵⁶. В цьому ж виданні академік опублікував ще одне дослідження – “Недопущення Івана Франка до доцентури у Львівському університеті”⁵⁷. В роботі, що позбавлена ідеологічного змісту, автор відтворив невдалий для І. Франка перебіг подій, пов’язаний з намаганням стати професором університету.

На початку 1950 р. у Львові відбулася міська партійна конференція, де обговорювали питання ідейно-виховної роботи в закладах освіти, науки і культури. Секретар міськкому КП(б)У І. Бондар розкритикував роботу партійних бюро у вишах Львова і негативно оцінив діяльність керівника відділу Інституту мовознавства АН УРСР, професора І. Свенціцького. Одночасно І. Бондар наголосив, що партійна організація львівських відділів Академії Наук не зробила належних висновків з вказівок ЦК КП (б)У щодо викриття і розгрому решток українських націоналістів й, звільнивши 50 осіб, заспокоїлася⁵⁸. Для Михайла Возняка це означало, що його продовжують переслідувати. Справа в тому, що на початку 1950 р. мали обговорювати перший том “Історії української літератури”, де присутність академіка була небажана. У зв’язку з цим здійснено низку перевірок, під час яких академіка звинувачували в тому, що “незаконно займає місце завідуючого кафедрою української літератури, бо не має ні жодного вченого ступеню, ні вченого звання” та недостатньо працює з аспірантами⁵⁹. До цього додалися ще звинувачення партійних чиновників на адресу Михайла Возняка, як завідувача катедри, в тому, що “зав. кафедрами ще не усвідомили своєї відповідальності за ідейно-політичний рівень викладачів, ... в тому числі академік М. Возняк”⁶⁰. Усі ці доноси і кляузи стали поштовхом до звільнення його 30 червня 1950 р. з посади завідувача

⁵⁴ *Возняк М.* На крилах творчості / Михайло Возняк // *Леся Українка. Збірник.* – Львів, 1946. – С. 3–14.

⁵⁵ Там само. С. 3.

⁵⁶ *Возняк М.* До фольклорних занять Івана Франка / Михало Возняк // *Іван Франко. Статті і матеріали.* – Львів, 1948. – С.15–39

⁵⁷ *Возняк М.* Недопущення Івана Франка до доцентури у Львівському університеті / Михайло Возняк // *Іван Франко. Статті і матеріали.* – Львів, 1948. – С. 43–65.

⁵⁸ *Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали.* / під ред. Ю. Сливки та ін. – Львів, 1995. – Т. 1. (1939–1953) – С. 633–637.

⁵⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. Р-119. – Оп.2 о/с. – Спр. 3400 (особова справа Михайла Возняка). – Арк. 38.

⁶⁰ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 3. – Спр. 251 (Отчеты о работе строительного техникума, муз педучилища, университета им. И.Франко, мединститута ...). – Арк. 162.

⁶¹ Архів ЛНУ ім. І.Франка. – Ф. Р-119. – Оп. 2 о/с. – Спр. 3400. – Арк. 40.

катедри⁶¹. Академік залишився працювати на кафедрі старшим викладачем. Та все ж таки, 30 грудня 1950 р. на засіданні Вченої Ради при АН УРСР прийнято ухвалу присвоїти Михайлові Возняку *“вченого ступеня доктора філологічних наук без захисту дисертації”*⁶². А вже через півроку в квітні 1951 р. за наказом Головного управління університетів при Міністерстві вищої освіти академік знову очолив кафедру української літератури університету⁶³ за сумісництвом, оскільки основним місцем його роботи став створений в 1951 р. Інститут суспільних наук АН УРСР⁶⁴. У структурі Інституту чільне місце відводилося відділові літератури, що поєднувався з відділом фольклору. Михайлові Вознякові знову запропонували очолити відділ літератури⁶⁵. Проте, партійні чиновники різних рівнів відразу поставили завдання – перед першим *“возвеличення досягнень соціалістичного будівництва, вивчення історії боротьби трудівників західних областей Радянської України за своє соціальне і національне визволення, боротьба проти українського буржуазного націоналізму”*⁶⁶, а перед другим – *“...переглянути свої націоналістичні помилки...”*⁶⁷ і *“у своїх працях показати тісні україно-російські зв'язки і позитивний вплив передової російської культури...”*⁶⁸. Однак, за переконанням тих же партійних чиновників, *“Академік Возняк, який в минулому написав низку націоналістичних робіт, у своїх нових роботах (“Про принципи видання творів Івана Франка”, “Іван Борецький, як письменник під час перебування у Львові”) так до кінця не розкритикував свої попередні націоналістичні помилки, не показав тісних українсько-російських зв'язків ...”*⁶⁹.

Одночасно перед львівськими науковцями партійні чиновники поставили державне замовлення з дискредитації цілої когорти українських громадсько-політичних діячів, яка мала розгорнутися в колективній монографії – *“Розгром українських буржуазних націоналістів – лютих ворогів українського народу”* (науковим керівником монографії і відповідальним редактором призначався О. Нестеренко, заступником – В. Горбатюк, відповідальним секретарем – М. Нечиталюк). Для Михайла Возняка видання цієї монографії вимагало особливих зусиль, у результаті академік *“самоусунувся від участі в даній*

⁶² Архів ЛНУ ім. І.Франка. – Ф. Р-119. – Оп. 2 о/с. – Спр. 3400. – Арк. 64.

⁶³ Там само. Арк.89.

⁶⁴ Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної ради, постанов і розпоряджень уряду УРСР / під ред. С. М. Глушенко, М. І. Забрудського. – К., 1963. – Т.П (1942 – 1951). – С. 759.

⁶⁵ Інститут українознавства НАН України – Ф.3. – Оп.3 ос. – Спр.80 (особова справа акад. М.Возняка). – Арк. 9.

⁶⁶ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 354 (Стенограма V пленума обкома КП(б)У). – Арк. 109.

⁶⁷ Там само. – Арк. 113.

⁶⁸ Там само. – Спр. 637 (Стенограми партійного актива работников вузов, справки отдела о состоянии работы высших учебных заведений филиала АН УССР). – Арк.78.

⁶⁹ Там само. Спр. 354. – Арк. 113.

⁷⁰ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 354. – Арк. 111.

темі, “не дав ні рядка”⁷⁰. Однак, після повернення О. Нестеренка до Києва, монографія не була закінчена, що викликало “страшений переполох серед партійного керівництва вищого рівня”, оскільки Інститут суспільних наук не виконав державної тематики. З цих причин до Інституту прибула спеціальна комісія Президії АН, основною метою якої було перевірити роботу філії Академії наук і Інституту суспільних наук. Партійну комісію для вивчення роботи парторганізації Інституту призначив міський комітет партії, очолив її доцент Львівського державного університету ім. І. Франка В. Осечинський. Також питання роботи Інституту розглядалося на міському бюро компартії Львова. На адресу наукових співробітників і керівництва Інституту знову пролунали звинувачення такого змісту: парторганізація Інституту не слухала звітів комуністів і завідувачів відділів; не виконана тема наукового співробітника М. Вальо через відсутність обговорень у відділі М. Возняка; відсутність контролю з боку завідувача відділу літератури; партгрупи в Інституті не діяли, матеріяли справочинства відсутні та ін.

Зважаючи на те, що більшість звинувачень стосувалася Михайла Возняка, він змушений був виступити на бюро міському партії, де заявив, що структура відділу літератури і фольклору не відповідає його можливостям як керівника. Його доповідь викликала ланцюгову реакцію. На наступне засідання Вченої Ради Інституту вже був підготований проєкт резолюції з пропозиціями щодо відділу Михайла Возняка, авторами якого були О. Дей та П. Малий. це фактично давало дозвіл звільнити академіка з займаної посади, звинувачуючи його у некомпетентості в українській радянській літературі і фольклорі, а він “обмежився керівництвом лише тими науковцями, які працюють над вивченням літературної спадщини І. Франка...”⁷¹. Проте авторитет академіка в наукових колах і суспільстві не міг допустити звільнення Михайла Возняка, тому Вчена Рада Інституту постановила звільнити вченого з посади завідувача відділу української літератури і фольклору, і водночас створити окремих відділ франкознавства, яким би керував академік⁷². Але проєкт резолюції так і не ставили на голосування.

У відповідь, Михайло Возняк сам розпочав реорганізовувати відділ й формувати новий – франкознавчий. Щоб ще більше дошкулити академікові, продовжували критикувати окремих співробітників його відділу. Зокрема, партійне керівництво вимагало звільнити з роботи І. Дорошенка, сім’я якого була репресована. Проте, “для академіка не існувало ніяких політичних причин. Він добирав талановиту молодь, добрих спеціалістів, знавців творчості Івана Франка. І таким саме був Іван Дорошенко”. У травні

⁷¹ЛННБ України імені В. Стефаника – Ф. Воз. 684 (Вчена Рада Інституту суспільних наук АН УРСР). – Арк. 1.

⁷²ЛННБ України імені В. Стефаника – Ф. Воз. 684. – Арк. 2.

1954 р. подібна ситуація склалася з співробітником катедри української літератури К. Кутковець, яку звинувачували у прочитаній на низькому науковому рівні лекції про “Творчість Т. Тичини в період Великої Вітчизняної війни”. Михайло Возняк дуже боляче сприймав критику і на свою адресу, і на своїх співробітників, у цей період, згідно зі спогадами К. Кутковець “*він (М. Возняк – Л.К.) був весь на нервах, то білів то зеленів*”⁷³.

Тоді ж виникає конфлікт між М.Возняком і директором Інституту літератури академіком О.Білецьким через видання творів І.Франка (для М.Возняка це було справою усього його життя – Л.К.). До речі О.Білецького деякі науковці Львова не сприймали як вченого, а радше як партійного чиновника, а тому вважали, що “*прийшов час, щоб викрити, що собою являє академік Белецький... і скільки шкоди наніс він українському літературознавству, ... за академіком Белецьким продовжували стільки років “веселовщину”, яка дійшла до того, що російські письменники та поети диктували, а українські писали, або хоча б підказували й учили, як висказувати свої думки і почуття*”⁷⁴. Але повернімося до Михайла Возняка. Зважаючи на наближення сторіччя від народження І. Франка, академік пропонував “*перестати крутитись на одному місці в справі видання його творчості. Передусім треба вирішити справу видання хоч би всієї оригінальної художньої творчості Франка, якщо не перекладної, – зазначав він, – з додержанням без найменших змін мовних особливостей перекладача. Далі треба вирішити справу мовно-правописного оформлення творів Франка для широких кіл читачів та усталити художні тексти Франка з тим, щоб вони могли передруковуватись надалі без змін...*”⁷⁵. Як наслідок, після таких сміливих випадів на адресу керівництва інституту, Михайла Возняка було виключено зі складу редколегії ювілейного 20-томного видання. Після цієї події у ній не залишилося жодного франкознавця (її склад: О. Корнійчук, О. Білецький, Й. Козланюк, Д. Копиця, М. Омеляновський), а сам архів І.Франка вивезено до Києва. Це стало останнім ударом у спину академіка.

Боротьба з партійними звинуваченнями деморалізувала його морально, через що він до свого 70-ти ліття (1951) підійшов по суті, з порожніми руками. Жодної капітальної монографії про І. Франка, жодної збірки наукових праць з франкознавства, засновником якого він справедливо вважався. Не реалізованою лишилася і його праця над підготовою ювілейного видання творів Івана Франка. Ось чому останні роки життя Михайла Степановича

⁷³ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 4. – Спр. 918. (Справки, доклады о работе институтов Львовского филиала Академии наук УССР). – Арк. 54

⁷⁴ЛННБ України імені В. Стефаника – Ф. Воз. 382. (Музичка І. Лист до Возняка Михайла Степановича). – Арк. 1.

⁷⁵ *Возняк М.* Про принципи видання творів Івана Франка / Михайло Возняк // Вісник Академії наук УРСР. – 1951. – № 7. – С. 60.

⁷⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. Р-119. – Оп. 2 о/с. – Спр. 3400. – Арк. 72, 73.

були заповнені турботами над здійсненням цієї науково-видавничої програми. Проте поєднувати наукову і партійну роботу ставало все важче. В останні роки життя академік значну частину часу, як депутат міськради, проводив в обкомі партії. Постійна критика академіка, напруга у стосунках із співробітниками в Академії Наук та на кафедрі, несправедливі доноси на нього, призвели до погіршення його здоров'я⁷⁶: загострюється за давня пахова грижа та аритмія серця. Проте М. Возняк не звертається до лікарів, на них в академіка просто не було часу, він повністю був занурений в наукову роботу.

Відтак 20 листопада 1954 р. відомого літературознавця, академіка не стало. До п'ятиріччя від дня його смерті (1959), за сприяння ректора Львівського державного університету Євгена Лазаренка на могилі науковця встановлено художньо оформлену плиту. Тоді ж в Університеті відбувся пам'ятний вечір, на якому виступили М. Деркач, Є. Лазаренко, М. Рудницький, інші відомі громадсько-політичні діячі⁷⁷.

Підсумовуючи зауважмо, що Михайло Возняк, позитивно сприйнявши нову форму української державності, якою була радянська Україна перед війною у 1939–1941 роках (оскільки саме радянський режим дав йому усі можливості для науки), із обережністю ставився до її ідеологічної складової. Попри високі політично-державні посади (депутат Верховної Ради УРСР, міськради, комуніст) він фактично не цікавився політикою. Власне ці посади М. Возняк використовував (як і більшість науковців та інтелігенції – *Л.К.*) лише для того, аби партійні чиновники дали йому можливість займатись наукою, що було головним сенсом у житті академіка. Водночас він залишався одним із небагатьох, хто не відмовився вивчати проблеми, які підсоветська історіографія “критично переосмислила”. Саме через сповідування принципів історичної школи М. Грушевського, за “повільну переорієнтацію” на засади марксистсько-ленінської методології, відсутність критично-викривальних публікацій тощо, він зазнав переслідування. З цих причин низка наукових задумів академіка залишилася нереалізована, а окремі фундаментальні праці були опубліковані лише після смерті науковця.

⁷⁷ Мороз М. Вшанування пам'яті М. Возняка та вивчення його наукової спадщини / Михайло Мороз // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 76–78.

**MICHAEL WOZNIAK IN HIS LATER YEARS (1945–1954),
CRITICISM AND PERSECUTION OF THE ACADEMICIAN**

Lesia KLEBAN

Ivan Franko National University of Lviv
muzeum archeology

The article covers scientific and social activities of Michael Wozniak at the Institute of Social Sciences and the Ivan Franko State University of Lviv. The main argument of the article is that in his later years this well-known scientist had to work under difficult political and ideological circumstances as Western Ukraine experienced the greatest ideological pressure, criticism, persecution, and repression.

Key words: Michael Wozniak, Department of Literature, Institute of Social Sciences of USSR, Chair of Ukrainian literature at Ivan Franko State University of Lviv, the post-war period, the ideological pressure.

Стаття надійшла до редколегії 8.09.2016

Прийнята до друку 21.11.2016